

ÍZELÍTŐ A CIGÁNY NÉPKÖLTÉSZETBŐL

Bari Károly: *Tűzpiros kígyócska*. Cigány népköltészet. Gondolat, Budapest, 1985

A kelet-európai folklórban sajátos szint képvisel a magyarországi és erdélyi cigányok népköltészete. Bari Károly válogatásából és fordításából először ismerhetjük meg a cigányság mondakincsét, eredetéről szóló legendáit. Az egyedi életmódban és világszemléletben gyökerező népi kultúra a cigányok számára a hazát, a szellemi és érzelmi biztonságot jelenti abban a nyomasztó kitaszítottságérzésben, amelyet környezetük nagyfokú bizalmatlansága teremtett számukra.

A cigányok korai európai megjelenéséről csak részben tájékoztatnak a kutatások; a X—XI. században érték el Görögországot és a Duna-melléket. Az évezredek óta vándorló cigányság csoportokra szakadva elvesztette a „közös haza” eredettudatát, anyanyelve pedig a befogadó országok nyelvéből sok elemet olvasztott magába. A XVI. századtól kezdődött tömeges üldözésük. (A II. világháborúban a fasiszta Németország kb. 600 000 cigányt pusztított el.) Ma az Európában élő cigányok száma meghaladja a 3,5 milliót.

Bari Károly gyűjteményét műfajok szerint három egységre osztotta. Az első részben — *Lépeget az égi Isten* — különféle *köszöntők* (újévi, karácsonyi, húsvéti), *eredetmondák* (a cigány nép származásáról, arcszínéről, a lopásról, a jóslásról, a zenészmesterségről, a medvetáncoltatásról, a cigány szegénységről stb.) *hiedelmek* (gyógyító ráolvasások, varázslások), *gyermekversek* (altatók, találós versek), közmondások, szólások olvashatók. Külön figyelmet érdemelnek az eredetmondák, amelyekben a cigányság eredetét és legjellemzőbb tulajdonságainak keletkezését próbálják megmagyarázni. A varázsló ráolvasásokban pedig egy régi cigány varázstevékenység fontos kellékével találkozunk, a piros fonállal. A piros színnek tulajdonított bajelhárító erő a rontások eredetének megállapításában is fontos szerepet játszik. „Az ember szétterpesztett ujjaira cérnát teker többszörösen, s ezt ollóval elvágja. Egy kis elvágott szálat kihúz belőle, s erre három csomót köt, kettőt a két szélire, egyet a közepére. Most összesodorja ujjai közt a cérnadarabot és ezt mondja: »A fának, fűnek, cigány nőnek megadatott, hogy a rontást el tudja venni!« Ha a csomók eltűnnek a cérnadarabról, a rontás nem Istentől van.” Gyógyító ráolvasásnál például a pokolvert piros fonállal érintik meg néhányszor, majd a fonalat egy fa ágára kötik, és mondják a varázsszöveget. A *Luca-esti varázslás*ban a boszorkányok rontása ellen a nők fokhagymával kenik meg homlokukat, csecsüket, kezüket, lábukat és ezt mondják: „Hogy ne vedd el eszemet, / hogy ne szívd ki tejemet, / hogy ne kösd gúzsba kezeimet, / hogy ne vezesd lábaimat gonosz utakra!”

A gyűjtemény második részében — *Kinyitják a kocsmát* — főleg lírai dalokat találunk: katonadalokat, mulatódalokat, pajzán dalokat, tánc-kísérőket, keserveseket.

A szövegekből kitűnik, hogy a cigány szóbeli kultúra leggazdagabb ágát a lírai népköltészet jelenti. Ide sorolhatjuk az előbb már említettek mellett az imádságnak az énekelte beszédből alakult formáját, mely a cigány népköltészet legfeketébb szála. Életük keserűségét és kilátástalanságát fogalmazzák meg benne végtelen szomorúsággal. Ezekben az imádságokban gyakran találkozunk a Dévla vagy Dél nevű isteni lény alakjával. „Ne add, Isten / Dévla, hogy meghaljak, / ne add, Isten, hogy meghaljak, / gyermekeim hadd neveljem, / családomban kedvem leljem.” A költői hatáskeresztjezők közül leggyakrabban az alliterációt („Kaná Kálo kadi pílász — Mikor Kálo ezt megitta”) és az értelmező jelzős szerkezetet alkalmazzák („o szapóro, o lólóro — a kígyócska, a pirosacska”).

A mindennapi élet valóságselemeit általában finomítás nélkül, nyers (néha drasztikus) formájukban szerkesztik énekszöveggé. „Nézzétek a gyűrűs kurvát, / szereti a hotelszobát, / nézzétek a bolond kurvát, / hol töltötte az éjszakát...”

A cigány népdalokban fontos szerepe van a piros és fekete színnek. A pirosnak bajelhárító szerepe van, és általában pozitív képzet társul hozzá, amikor piros bort isznak, az a mámorra utal; a piros szoknyánál, blúzánál a színmeghatározás a régi cigány viseletszimbolikát fedi fel, ahol a piros selyem viselése rangnak számított. A fekete szín majdnem mindig a bánatot, a rabsorsot, a gonoszságot jelképezi: „Nehéz, anyám, nehéz, / ez a két fekete év, / fekete (gyászban van) a szívem, / fehér lett a fejem (hajam)!”

A harmadik rész, a *Tűzpiros kígyócska* meseballadákat, balladás énekeket, rabénekeket, lágerdalokat, siratókat tartalmaz. A megénekelt mesék egyik legkülönösebb figurája a nagybácsi (kako), aki az igazságosztó és szabadító szerepében jelenik meg: törvényt ül Patyánó árván maradt gyermekeivel a gyilkos feleség fölött (*Patyánó*), és kiszabadítja Petrut a sárkánykígyó gyomrából (*Petru*). A *Tűzpiros kígyócska* meseballadában, mely egyik legszebb darabja a gyűjteménynek, a cigánylegény próbára teszi legközelebbi hozzátartozóit: ki szereti őt önzetlenül. „Kicsi, tűzpiros kígyócska / keblembé bújt, vérem szívja, / vérem szívja, hervadok, / ments meg, apám, meghalok!” — panaszkodik a fiú. Apja azonban nem segít, ekkor anyjához megy, aki azt mondja: „Inkább gyöngyszép fiam haljon, / mint kezembe kígyó marjon!” Húga sem hajlandó segíteni rajta, mátkájához küldi a bátyját. „Hollószemű szép szerelme / láda kulcsát megkereste / fehér kendőjét kivette / kézfejére rákötötte: / vőlegénye keblébe nyúlt.” Amit azonban ott talál,

az nem kígyó, hanem sok pénz. Hírét veszi ennek az apa, anya és a hűg, de a fiú a mátkájának adja a pénzt, aki őt igazán szereti.

Rendkívül gazdag és archaikus szókincs jellemzi a balladák szövegét, és a rímtelen népdalokkal ellentétben a régi balladák verssorait monoton, rituális énekmondásokat idéző ragrímekkel zárják.

Bari Károly feladatául tűzte ki a cigány szóbeli kultúra legszebb darabjainak válogatását és magyar nyelvre fordítását, aminek maradéktalanul eleget tesz a gyűjteményben. A válogatás azonban csupán híradás a cigány nép gazdag költői hagyományokkal rendelkező kultúrájáról, amely még mindig ismeretlen az olvasó előtt. A kötetet színes fényképek és Bari Károly gazdag színvilágú szövegkísérő rajzai díszítik.

SÁRVARI V. Zsuzsa

KEGYETLENSÉG AZ EGÉSZ VILÁG

Antonin Artaud: *A könyörtelen színház*. Gondolat, Budapest, 1985

„Diliház az egész világ, és
dilis benne minden férfi és nő.”
Bereményi Géza: *Halmi*

A világ-metáforák közül Antonin Artaud életében és tevékenységében a világ mint betegség és a világ mint színház analógia a kegyetlenség-metáforában egyesül. Bár a fogalomra csak pályája derekán talál rá, már a kegyetlen színház előképének tekinthető Alfred Jarry Színházban is ott vannak azok a színházi köntöst öltő életfilozófiai és művészetfilozófiai gondolatok, melyek a négy évig működő és 1930-ban föloszlott avantgarde kísérlet után a következő években válnak a kegyetlen színház központi elgondolásaivá. A 16 kötetes Artaud-összesből a Vinkó József szerkesztette könyvben ezt a korai periódust három írás képviseli.

Az Alfred Jarry Színház korszakában Artaud még a francia avantgarde képviselője, illetve közvetlen folytatója, a dada és a szürrealizmus nézeteit azonban messianisztikus elméletté növeszti, „a tiszta színház eszméjével lép fel”. Ekkor e posztulált színházat még nagymértékben a hatás felől rajzolja meg, de már ebben a hatásban is az az univerzalizálás iránti igény van jelen, mint később a kegyetlenség színházáról vallott elképzeléseiben. A színház hozzon létre valóságot, mégpedig olyat, amelyben a nézőt „megrázza és felkavarja az előadás belső dinamikája, mert egész életének szorongásaira, aggodalmaira ismer benne.” A színház legyen több a szónál, legyen „vérbeli mágikus művelet”.

Bár Artaud nem hagyott hátra összefüggő színházelméletet, és nemcsak életének különböző szakaszaiban, de időnként egy-egy írásán belül is egymásnak ellentmondó gondolatokat fogalmaz meg, mégis nyomon követhető cikkeiben, feljegyzéseiben az a vonulat, mely a korai írásoktól